
ԲԱՆԱՎՈՐ ԽՈՍՔԻ ՉՍՓԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

ՀԱՄՄԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Բնիկ հայախոսների հաղորդակցության ժամանակ հաճախ գործածվում են լեզվական այնպիսի կառույցներ, որոնք չափահասների նորմավորված խոսքում համարվում են անընդունելի (*ինչա՞հնչ, իրա՞իր, ումի՞/ոււմ, էսի/էս/այս* և այլն), իսկ մանուկների խոսքում անսովոր և/կամ անբացատրելի (Տիգրան 1.2 տ. — «*Հարիկ սենակ մըտ ցե՞*» /*Հայրիկի աշխատասենյակ չեմ մտել*):

Ցավոք սրտի, առօրյա բնական, չմշակված խոսքը հայ լեզվաբանական ուսումնասիրության մեջ որոշակի օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով պատշաճ ուշադրության չի արժանացել, մինչդեռ, ի հակադրություն նորմավորված և որոշ առումով արհեստական գրական խոսքի, անբռնազբոս ու ինքնաբուխ խոսքում արձանագրվող լեզվական փաստերը միանգամայն բացատրելի են ու հասկանալի և զարմանալիորեն՝ օրինաչափ: Ի դեպ, ուշադրության են արժանի խնդրո առարկա լեզվական միավորների խոսակցական/բարբառային բոլոր տարբերակները, քանի որ դրանք հուսալի ու արժեքավոր նյութ են տրամադրում լեզվաբաններին՝ տվյալ լեզվի յուրացման սկզբունքների, կառուցվածքային առանձնահատկությունների և ընդհանրապես լեզվի մասին: Մա համալեզվական երևույթ է և վերաբերում է լեզվի ցանկացած մակարդակի (շարահյուսական, իմաստային, ձևաբանական, հնչյունաբանական և հնչույթաբանական) վերլուծությանը:

Հայտնի է, որ անհատի լեզվական վարքագծի կայացման գործում վճռական դեր է կատարում մարդու լեզվական բնագրով պայմանավորված քերականական սկզբունքների ու պարամետրերի մի բազմաշերտ համակարգ, որին հստակորեն վերագրվում են որոշակի համալեզվական հատկանիշներ:

Մույն ուսումնասիրության մեջ խոսքի չափական կառուցվածքը քննարկվում է համընդհանուր քերականությամբ (ՀՔ) սահմանված չափական սկզբունքների համատեքստում: ՀՔ սերողական (generative) ուսմունքի մեթոդաբանության շրջանակներում բանավոր խոսքի չափական կառուցվածքի մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը հնարավորություն է ընձեռում բացատրելու և հիմնավորելու, թե ինչպես են լեզվի

շեշտադրության, վանկաբաժանման կամ կրճատման կանոնները ենթարկվում լեզվահատկանշական պարտադիր պայմաններին կամ ինչու են, ասենք, որոշ խորքային արտահայտություններ մակերեսային ձևերում վերածվում յամբական ոտքերի համապատասխանող միավորների ((C)VC→(C)V.C□') և միաժամանակ ներդաշնակորեն տեղավորվում ՀՔ համապատասխան կանոնների ու օրինաչափությունների սահմաններում: Այսպես, հայ երեխաները խաղի ժամանակ հաշվելիս հաճախ գործածում են հետևյալ կառույցը՝ *երեք ու յու չորս* կամ *երեք ու յու չորս ու կես*: Առաջին հայացքից սա կարող է որևէ «գիտական արժեք» չունենալ, մինչդեռ երեխաների խոսքում հստակ երևում է, որ նրանք *տիրապետում* են մայրենի լեզվի չափական կառույցներին՝ առանց հատկապես դա գիտակցելու: Լեզվի տեսությամբ սահմանվող յամբական ոտքերի կառուցվածքը՝ CV.C□' (*), լիովին համընկնում է վերոհիշյալ արտահայտության կաղապարին:

(1)

ՉՓԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՆՉՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆ			Ե.ՐԵՔ ՈՒ.ՅՈՒ ՉՈՐՍ (բայց ոչ՝ * Երեք ու չորս) <i>հնչույթաբանական արտահայտություն</i> /ե.րե քու.յու չոր.ս/ <i>հնչունաբանական արտահայտություն</i> [յե.րե քու.յու չոր.սո]			
ՉՔ 	ՉՔ 	ՉՔ 	ՉՔ ՉՓԱԿԱՆ ԲԱՆ	ՉՔ յերե	ՉՔ քույու	ՉՔ չորս
Σ /\	Σ /\	Σ /\	Σ ՈՏՔ	Σ յերե՛	Σ քույո՛ւ	Σ չորսո՛
σ σ Λ Λ CV CV	σ σ Λ Λ CV CV	σ σ //\ Λ CVC C□	σ ՎԱՆԿ	σ σ Λ Λ XX XX	σ σ Λ Λ XX XX	σ σ //\ Λ XXX XX
 յ ե . ր ե	 ք ու . յ ու	 չ ո ր . ս ո	ՄԵՂԵՂԻ	 յ ե . ր ե	 ք ու . յ ու	 չ ո ր . ս ո

Բանավոր հաղորդակցության ժամանակ, անկախ կրթության աստիճանից ու ձեռքբերովի լեզվական գիտելիքի մակարդակից, հայախոս մարդիկ ինքնաբերաբար գործածում են չափական այնպիսի կառույցներ, որոնք առաջին հայացքից տարօրինակ են թվում կամ «սխալ» են համարվում, մինչդեռ լեզվի խորքային միավորից մակերեսային ձևի անցման ժամանակ իրականում տեղի է ունենում ենթագիտակցական համապատասխանեցում խոսքի չափական կառույցին: Օրինակ՝

¹ Աստղանիշով (*) տրվում են սխալ կամ վատ կազմված օրինակները:

(2)

Խորքային ձև (C)VC	Մակերեսային ձև (C)V.C□	Չափական կառույց (.*)
(C)VC. → (C) V.C□		(*)
է՛ւ, է՛տ	էսի՛, էտի՛/էտա՛(Վն.)	VC → V.CV (*)
ի՞նչ	ինչա՞	VC.C → VC.CV (*)
ո՞ւմ	ումի՞ (Թեհ.)	VC → V.CV (*)
մեր	մերի (Պլ.)	CVC → CV.CV (*)

Լեզվի խորքային կառույցների մակերեսային/հնչյունաբանական դրսևորումների տեսական վերլուծությունը հիմնավոր վկայություն է տալիս հայերենի վանկերի ներքին կառուցվածքի, վանկի ենթաբաղադրիչների միջև որոշակի հարաբերությունների, ինչպես նաև լեզվի ռիթմային-չափական կառուցվածքի վերաբերյալ:

Հիմնվելով ՀՔ տեսական դրույթների վրա՝ կարելի է ցույց տալ, թե լեզվի տեսությամբ սահմանված չափական օրինաչափությունները ինչպես են ազդում մանուկների լեզվայուրացման գործընթացների վրա, թե ինչպես են նույնիսկ գրագետ ու կրթված մարդկանց բանավոր խոսքի մեջ սպրդում սովորաբար «անընդունելի» համարվող բառաձևեր:

Հարկ է նշել, որ չափական կառույցների առանձնահատկությունները ուսումնասիրվում են նաև չափական ձևաբանության (Prosodic Morphology) տիրույթում: Վերջինս քննության է առնում բնական լեզուներում դիտվող այն երևույթները, որոնցում բառերի ձևը հիմնականում պայմանավորված է հնչույթաբանական և հատկապես ֆոնոտակտիկական գործոններով: Դրանցից են, օրինակ, խոսքային միավորների որոշակի կառույցների

ա) ենթարկվելը լավ կազմված վանկերի կամ ոտքերի կառուցվածքային պահանջներին,

բ) համապատասխանեցումը շեշտային զագաթներին կամ լայն առումով՝ հնչեղության սկզբունքին:²

Հոդվածում քննարկվում են այնպիսի հնչույթաբանական երևույթներ, որոնց վերաբերյալ գիտելիքը ներակա է, այսինքն՝ գիտելիք, որի հիմնական մասը անհատին տրվում է որպես նրա լեզվական բնագոյի հնչույթաբանական բաղադրիչ, այլ ոչ թե կյանքի ընթացքում ձեռք բերվող լեզվական ու հանրային փորձառության արգասիք: Խոսքային կառույցների վրա ազդող երևույթները քննվում են հետևյալ գործոնների առնչությամբ.

² Տե՛ս **Walter, M.**, *One-Level Prosodic Morphology*, Marburger Arbeiten zur Linguistik, 1999, November №1:

1. Վանկերի ներքին աստիճանակարգային կառուցվածք,
2. Վանկերի ենթաբաղադրիչների միջև գործող որոշակի հարաբերություններ,
3. Լեզվի ռիթմային կառուցվածք:

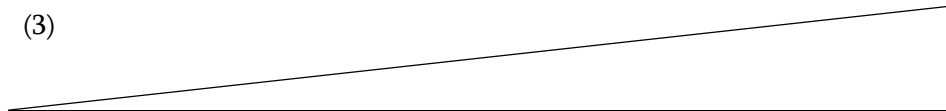
Վերլուծության մեջ ներառված օրինակներում գերակշռում են իրական փաստերից արձանագրված բնական խոսքի դեպքերը:

Վանկի կառուցվածքի վերաբերյալ համալեզվական ու լեզվահատկանշական տեսությունների համադրությունը հստակ պատասխաններ է տալիս հայերեն չափական խոսքում հանդիպող մի շարք երևույթների: Դրանցից են՝ ա. **վանկասկզբի պարզեցումը**՝ բաղաձայնական կուտակումներից խուսափելու համար, բ. որոշակի **հատույթի ներմուծումը**՝ կառուցվածքային օրինաչափությունները պահպանելու համար: Համալեզվական փաստերը վկայում են, որ պարզեցումը կատարվում է քիչ թե շատ կանխատեսելի հնչյունական միջավայրում, պարզեցման/փոփոխության բնույթը (հատույթների շարքում ձայնավորական հենարանի ներմուծումը կամ որոշակի բաղաձայնի հեռացումը) պայմանավորված է բաղաձայնական շարքերի տեսակով/հատույթային կազմով, ավելի ստույգ՝ վանկի ենթաբաղադրիչների միջև հարաբերություններով:

Վանկասկզբում բաղաձայնների շարքերի պարզեցման մեխանիզմի ընտրությունը կախված է բացառապես բաղաձայնների հնչեղության դիրքային հաջորդականությունից (տե՛ս (3)). **CC** շարքերը պարզեցվում են՝ ձայնավորական հենարան ներմուծելով՝

- բաղաձայնների միջև (**Cə.C /CəC.**), օրինակ՝ բըլուր, խըրատ, դըպիր, գըրչակ և այլն, կամ
- նախասկզբնական դիրքում (**əC.CV**), օրինակ՝ Էշտապ, Էշպար, Էսպիտակ, Էսկյուռ և այլն:

(3)

Բաղաձայնական շարքերի պարզեցում կարող է տեղի ունենալ տարբեր նպատակներով.

- **ներլեզվական** հնչույթաբանության մեջ խորքային ու մակերեսային կառույցների միջև որոշակի համապատասխանություն ստեղծելու համար, օրինակ՝ /մկրատ/ → [մըկրատ], /hrwl/ → [her.wel] (բերբ. արար.), /dalt/ → [daltet] (եբբ.), /vixr^j/ → [vixƏr^j] (ռուս.),
- **միջլեզվական** հնչույթաբանական կառույցների միջև ֆոնոտակտիկական անհամապատասխանությունները հարթելու, լեզվահատկանշական կառույցներին հավատարիմ մնալու համար: Օրինակ՝ արաբերե-

նում /plastik/ բառն ընդունում է [bilastik] ձևը, ֆարսիում /sparta/ բառը վերածվում է [esparta]-ի, /fri lanka/-ն՝ [feri lanjka]-ի, ճապոներենում /gas/ բառը դառնում է [gasu], հայերենում /minsk/ բառը վերածվում է [minəsk]-ի, /grip/-ը [gərip/-ի և այլն: Նույն նպատակով ձայնավորական տարավանկ հորանջ պարունակող կառույցներում CV.V(C) բաղաձայն է ներմուծվում՝ CV.CV կաղապար ապահովելու համար. օրինակ՝ ալո.ե→ալո.յե, երեխաների խոսքում՝ կակա.ո→կակա.վո, Լա.ուրա→Լա.վուրա և այլն:

Տարբեր լեզուներում պարզեցումը ենթարկվում է համալեզվական մի շարք սահմանափակումների, որոնց համաձայն ստացված (ելքային) արդյունքը մուտքային միավոր հանդիսացող բառաձևի համեմատությամբ հնարավորինս նվազագույն փոփոխություն պետք է կրի, և ելքային միավորում մուտքային տարբերակի «աղավաղումը»/փոխակերպումը թույլատրելի է այնքանով, որքանով դա համապատասխանում է տվյալ լեզվի օրինական կառույցներին և փոփոխության հիմքում ճանաչվում ու համապատասխանաբար ընկալվում է մուտքային/խորքային տարբերակի ձևը:

Ելնելով հայերենի բուն վանկի կաղապարից, դիրքային հատույթների քանակից՝ $[x_0^1]$ վանկասկիզբ, $[x^1]$ միջուկ, $[x_0^1]$ վանկավերջ, կարելի է ենթադրել, թե ինչու հայերենը բաղաձայնական կուտակումներ չի հանդուրժում. սովորաբար /CCVC/ կաղապարի (բառասկզբի, վանկասկզբի) բաղաձայնները ձայնավորական հենարան ներմուծելու շնորհիվ ստանում են $[C_0.CV.C]^3$ (= CV.CVC) տեսքը: Ցանկացած $C_1VC_2C_3$ միջավայրում վերջահար C_2C_3 բաղաձայնները գրավում են տարավանկ դիրքեր. $C_1VC_2.C_3$ – տանձ→տան.ձ (հմմտ. տան.ձենի, տան.ձուտ): Վանկավերջում, ի տարբերություն վանկասկզբի, $(C_1)VC_2C_3$ շարքեր հնարավոր են, եթե դրանք ենթարկվում են հնչեղության⁴ և օրինականության⁵ սկզբունքներին:

Խորքային կամ գրական ձևերի «սխալ», փոփոխված տարբերակները մեծահասակների բարբառային կամ առօրյա խոսքում քիչ թե շատ կանխատեսելի են ու հասկանալի: Սակայն առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի մանուկների խոսքում արձանագրվող «արտասովոր» դեպքերը:

Նորածին երեխաները ծննդյան առաջին իսկ օրերից սկսում են «մշակել» իրենց ականջին հասնող խոսքային ազդակները: Համալեզ-

³ Հնչույթաբանական վերլուծության մեջ բառավերջի բաղաձայնը դիտվում է որպես տվյալ վանկի պոտենցիալ վանկասկիզբ՝ միջուկի ժամանակավոր դատարկ դիրքով. $C.V. C_0'$ (=CV.CV):

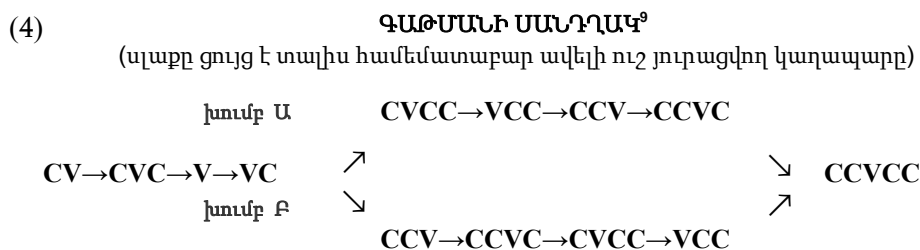
⁴ Հնչեղության սկզբունք (Sonority Principle). հնչույթների համընդհանուր դասակարգումը կատարվում է համաձայն նրանցում առկա հնչեղության աստիճանի:

⁵ Օրինականության սկզբունքը (Legality Principle) հիմնվում է տվյալ լեզվում ֆոնոտակտիկական սկզբունքների ու ընդհանրացումների վրա: Վերջիններս հնարավորություն են տալիս որոշելու այս կամ այն հատույթի/հատույթների ֆոնոտակտիկական օրինականությունը:

վական բազմաթիվ փորձարարական ու տեսական հետազոտություններ ցույց են տալիս, որ 2–4-օրական հասակից մանուկները բացառիկ զգայունություն են ցուցաբերում բնական լեզվի ակուստիկական ազդանշանների նկատմամբ: Նրանք կարողանում են տարբերակել իրենց մայրենի լեզուն որևէ այլ՝ օտար լեզվից: Փորձերի արդյունքների համաձայն՝ նորածինը իր մայրենի լեզուն «ճանաչում» է չափական խոսքի հատկանիշների (հնչերանգի, ռիթմի) շնորհիվ: Պարզվում է, որ 1200 մ/վրկ. տևողությամբ խոսքի չափական տեղեկությունը բավարար է, որ նորածին երեխան «ճանաչի» իր մայրենի լեզուն⁶:

Առողջ մանուկներն իրենց մայրենի լեզվի հիմքը կազմող կառույցների հիմնական մասը յուրացնում են միջև մոտավորապես հինգ տարեկան դառնալը⁷, և հաճախ աշխարհի ամենատարբեր լեզուներով խոսող մանուկների կողմից չափահասների խոսքի «աղճատումներն» ու «կրճատումները» ունեն զարմանալիորեն ընդհանուր, կանոնավոր հիմքեր և ենթարկվում են, այսպես կոչված, «չգրված ու անգիտակցական օրենքների»⁸: Մանուկների խոսքի առանձնահատկությունների խորագնին ու բազմաձևավալ ուսումնասիրությունները, այդ թվում նաև «չգրված ու անգիտակցական օրենքները», քննարկվում են լեզվի տեսության մի շարք ոլորտներում, ինչպիսիք են հոգելեզվաբանությունը, նյարդալեզվաբանությունը, խոսքի, լսողական ընկալման ու արտաբերության խնդիրներով զբաղվող հնչյունաբանական գիտությունները, մարդու ընդհանուր զարգացումն ու նրա կողմից լեզվի յուրացումն ուսումնասիրող գիտաճյուղերը:

Մովորաբար վանկային կաղապարների յուրացումը սկսվում է պարզ՝ CV հիմք-վանկից, որին հետևում է վերջինիս նվազագույն ածանցյալների յուրացումը՝ CVC→V→VC (տե՛ս (4) Գաթմանի սանդղակը): Վանկատեսակների պարզից բարդ աստիճանական յուրացման հետագա ընթացքը պայմանավորվում է մայրենի լեզվի ֆոնոտակտիկական սկզբունքներով, լեզվին բնորոշ վանկի կառուցվածքով (սանդղակում համապատասխանաբար՝ խումբ Ա / խումբ Բ լեզուներ):

⁶ Տե՛ս **Guasti, M.T.**, *Language Acquisition*, Cambridge, Massachusetts, MIT press, 2004, էջ 32:
⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 4:
⁸ Տե՛ս **Roca, I. & W. Johnson**, *A Course in Phonology*. Blackwell. UK, 1999, էջ 237:
⁹ Տե՛ս **Levelt, C., N. O. Schiller & W. J. Levelt**, The Acquisition of Syllable Types. *Language Acquisition* 8, 2000, էջ 242:

Այժմ վերլուծենք մանուկների խոսքում գրանցված որոշ փաստեր, որոնք տեսական առումով արժանի են առանձնահատուկ ուշադրության:

ԱՐՄԱՆ (1 տարեկան) – CVC₁C₂ (որտեղ C₁=յ) բաղաձայնական կուտակումներով բոլոր միավանկ բառերը Արմանի խոսքում հնչում են C₁C₂ բաղաձայնական խմբի շրջված՝ C₂C₁ արտասանությամբ, այսինքն՝ /գայլ/ բառը նրա խոսքում դառնում է գա.յլ՝ /→ [գալը], /դույլ/ բառը՝ /դույլ՝ /→ /դուլը՝ / և այլն: Ինչպիսի՞ հնչույթաբանական/հնչյունաբանական խնդիրներ է «լուծում» Արմանը: Նախ՝ նա կատարում է բաղաձայնական խմբի պարզեցման գործողություն՝ CC → C¹⁰, ապա, շեշտը տեղափոխելով բառավերջ, միավանկ բառը վերածում է երկվանկանի բառի ու միանգամից «հոգում» է ձայնավորական հենարան տեղադրելու խնդիրը. CV՝C₁C₂ → CV.C₂՝ → CV.C₁՝ → CV.CV՝:

(5) ԱՐՄԱՆ 1 տարեկան

CV՝C ₁ C ₂	→	CVC ₂ C ₁ ՝	→	CV.C ₁ ՝	CV.C ₂ ՝	→	CV.C ₁ V	Σ
գա՝յլ	→	գալյ՝	→	գա.լ՝	գա.լ՝	→	գա.լը՝	(.*)
դու՝յլ	→	դուլյ՝	→	դու.լ՝	դու.լ՝	→	դու.լը՝	(.*)
հա՝յր	→	հարյ՝	→	հա.ր՝	հա.ր՝	→	հա.րը՝	(.*)

ՎԱԶԳԵՆ (1.2 տարեկան) – Փոքրիկ Վազգենի միավանկ թոթովանքներում CVCC բառերը փոխարինվում են CVC կառույցներով: CVC բառերի վերջնաբաղաձայն արտասանվում է ընդգծված երկարությամբ (C:), որի հետևանքով շեշտը տեղափոխվում է դեպի բառավերջ (CVC:՝): Վերլուծենք Վազգենի խոսքում առկա լեզվաբանական նյութը. CVCC բառերը՝ /դուրս/, /բարձ/, /մարդ/ և այլն, նրա խոսքում դառնում են [դուս], [բաջ], [մաթ] (CVCC → CVC): Այլ կերպ ասած՝ երեխան իր խոսքում անգիտակցորեն «կիրառում» է վանկավերջի դիրքի պարզեցման սկզբունքը: Մեկ այլ վերջահար վանկասկզբի սկզբունքն էլ «արտացոլվում» է /հաջ/, /արջ/, /ութ/ և նման բառերում, երբ երեխան դրանք համապատասխանաբար արտաբերում է շեշտված ու երկարատև վերջնաբաղաձայնով՝ [հաջ:], [աջ:], [ութ:]: Այստեղ նաև հիմքվանկերի կառուցման միտում է նկատվում. Արմանի նման շեշտը տեղափոխելով բառավերջ՝ Վազգենը միավանկ բառը վերածում է երկվանկանի բառի՝ «կառուցելով» հիմք-վանկեր և ձայնավորական հենարան:

¹⁰ Նկատենք, որ հայերենում C₁C₂ (որտեղ C₂=յ) բաղաձայնական խմբերը մյուս CC շարքերի նման ը գաղտնավանկի ներմուծում չեն պահանջում, և C₁+C₂ (=C+j) բաղաձայնական շարքում C₁ բաղաձայնը պարզապես դիտվում է որպես քմայնացած հատույթ և վանկում միաճյուղ դիրք է զբաղեցնում (C₁+C₂ =C+j=C): Օրինակ՝ /գյուղ/ [գուղ], /հյուր/ [հուր], բայց ոչ՝ * [գըյուղ] կամ * [հըյուր] (հմմտ. /զլուխ/[զըլուխ], /հմուտ/[հըմուտ]):

րան՝ վանկի միջուկի պարտադիր դիրք ապահովելու նախապայմանով: Միավանկ բառերի փոխարեն երկվականի բառերի կազմությունն ու դրանց յուրօրինակ արտասանությունը վկայում են 1.2 տարեկան փոքրիկի մտային կառույցներում յամբական ռիթմի վերաբերյալ պատկերացումների առկայության մասին:

(6) ՎԱԶԳԵՆ 1.2 տարեկան

(C) VCC	→	(C) VC	→	(C) V.C:՝	→	(C)V.C: օ՝	→	(C)V.CV՝	Σ
դուրս	→	դուս	→	դուս:(=սս)	→	դու.ս:օ՝	→	դու.սը՝	(.*)
արջ	→	աց	→	աց:(=gg)	→	ա.ց:օ՝	→	ա.ցը՝	(.*)
մարդ	→	մաթ	→	մաթ:(=թթ)	→	մա.թ:օ՝	→	մա.թ:ը՝	(.*)

ՏԻԳՐԱՆ (1.5 տարեկան) – Տիգրանի խոսքում գերակշռում են բալերի *արմատական* ձևերը: Մանուկների խոսքային վարքագծում սա տարածված երևույթ է¹¹. /Հարիկ սենակ **մըտ ցե**/ (=Հայրիկի աշխատասենյակ չեմ մտել) կամ /Ատո խըփ, գըմփ, կանգ/ (= Ավտոմեքենան խփեց (խփելու ձայնն է փորձում նմանակել) ու կանգնեց): Նրա կազմած նախադասությունները հետաքրքիր են նաև շարահյուսական տեսակետից. բոլոր ժխտական բառերը/մասնիկները դրվում են նախադասության վերջում: Մա ևս աշխարհի բազմաթիվ մանուկների խոսքում տարածված ու բազմիցս արձանագրված փաստ է¹²: Տիգրանի խոսքում նկատելի են նաև վերը քննարկված երևույթները. հիմք-վանկ կազմելու նախապատվությամբ բաղաձայնների սդում և կառույցի պարզեցում, օրինակ՝ սեն.յակ→սե.նակ, ավ.տոո→ա.տոո, հայ.րիկ→հա.րիկ:

(7) ՏԻԳՐԱՆ 1.5 տարեկան

(C)VC.	→	(C)V.	(C)V. CV.		ԱՐՄԱՏԻ ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	
սեն.յակ	→	սե.նակ	սե.նա.կ		խփել	→ խըփ
հայ.րիկ	→	հա.րիկ	հա.րի.կ		մտնել	→ մըտ
ավ.տոո	→	ա.տոո	ա.տոո		կանգնել	→ կանգ

Ոչ միայն երեխաների, այլև բոլոր մարդկանց խոսքը կարգավորվում է մի շարք լեզվաբանական օրենքներով ու սկզբունքներով: Տեսա-

¹¹ Տեսական լեզվաբանության մեջ այս երևույթն ուսումնասիրվում է «*արմատի ձևաբանություն*» (Root Morphology) բաժնում:

¹² Տեսական դրույթների համաձայն՝ երեխաները ժխտական կառույցների կազմությունը բավականին ուշ են յուրացնում:

կանոթեն հայերենում ռիթմային կադապարները համապատասխանում են երկճյուղ յամբական ոտքերի` (*): Առօրյա խոսակցական/բարբառային միավորների հնչյունաբանական/հնչույթաբանական կադապարները լիովին համապատասխանում են տեսությամբ կանխատեսվող պարամետրերին ու սկզբունքներին: Այսպես, հայերենում միավանկ շեշտված բառերը, կախված հնչյունական միջավայրից, կանոնավոր կերպով վերածվում են երկվանկանի միավորների` այդպիսով ապահովելով երկճյուղ յամբական ոտքերի պայմանը:

(8)	ի՞նչ	ինչա՞	շու.ն	շը.նի՛կ
	քե.գ	քե.գի	հո.փ	հո.պա՛
	ի.բ	ի.բա	մե.բ	մե.բի՛(Պլ.)
	(հ)է՞.բ	(հ)է.բի՞/է.բի՞(Կր.)	է.դ	է.տի՛/ը.դի՛գ (Մշ.)

Խոսակցական հայերենում շատ բառեր ևս կրճատումով կամ հավելումով ընդունում են երկվանկանի (յամբական) ձևեր.

(9)	ԿՐՃԱՏՈՒՄ	ՀԱՎԵԼՈՒՄ
	մանկապարտեզ – մըն.կ/գո	ճուտ – ճուտո,ճու.տիկ
	մաթեմատիկա – մա.թեմ	գիծ – գը.ծո, գը.ծուկ
	հաջողություն - հա.ջող	դինջ – դըն.ջո
	հորեղբայր – հո.պ/բար	սիգ – սի.գա
	անգլերեն – ան.գըլ	չաղ – չա.ղո

Հատուկ անունների թե՛ բազմավանկ և թե՛ միավանկ միավորները խոսքում ընդունում են անփոփոխ յամբական կադապարներ.

(10ա)	ԲԱԶՄԱՎԱՆԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ	(10բ)	ՄԻԱՎԱՆԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ
	Ա.բուս.յակ – Ա. բուս		Հայկ -Հայ.կո
	Կա.բա.պետ – Կա.բո		Սոս – Սո.սո, Սո.սիկ
	Ար.մե.նակ – Ար.մո, Ար.միկ		Գոռ – Գո.դիկ, Գո.բո
	Սի.բա.նուշ – Սի.բուշ, Սի.բո		Վան – Վ ա.նուշ, Վա.նո

Ուշադրության է արժանի նաև միանգամից մի քանի սկզբունքների կիրառումը բանավոր խոսքում, երբ խոսքային միավորը և՛ պարզեցվում է, և՛ համապատասխանեցվում լեզվահատկանշական երկճյուղ/երկվանկանի ռիթմային կադապարների¹³:

¹³ Այս երևույթների վերաբերյալ ծավալուն նյութ է տրամադրում նաև հայերենում գաղտնալեզուների ցանկացած ուսումնասիրություն:

(11)

ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Մելքոն – Մե.լո/*Մել.քո	Անդրանիկ – Ան.դո/*Անդ.քո
Միհրան – Մի.քո/*Միհ.քո	Գրիգոր – Գր/ն.քո(ր) /*Գր.քոր
Մեդրակ – Մե.թո/*Մեդ/թ.քո	Ադրինե – Ա.դո/*Ադ.քո
Պետրոս – Պե.տո/*Պետ.քո	Մկրտիչ – Մր.կո/*Մկր.տո
Սարգիս – Սա.քո/*Սար.գ/քո	Սաքրոսի – Սա.քո/*Սաքրո

Այսպիսով, լեզվական բնագործը հզոր գործոն է, որի շնորհիվ մենք հաղորդակցվում ենք՝ լսում, ընկալում, մտքեր փոխանակում՝ անկախ դպրոցում կամ համալսարանում մեզ դասավանդվող քերականությունից ու դրա իմացության մակարդակից, ինչպես նաև հաճախ (բարբառներից հրաժարվելու կամ դրանցով խոսելը անընդունելի համարելու գնով) չափազանց ջերմեռանդորեն քարոզվող գրական նորմավորված խոսքից: Մարդիկ առանց բացառության տիրապետում են իրենց մայրենի լեզվի կառույցներին, հստորեն բանեցնում են վանկի բաղադրիչներն ու ենթաբաղադրիչները, ռիթմային կաղապարները՝ առանց երբևիցե գիտակցորեն տիրապետելու համապատասխան լեզվաբանական օրենքներին, օրինաչափություններին կամ սկզբունքներին:

Բանալի բառեր – չափական ձևաբանություն, բառաբարդում, ռիթմային կաղապարներ, յամբական ոտք, լեզվի յուրացում, համալեզվական/լեզվահատկանշական կանոններ, վանկի կառուցվածք, հնչեղություն, օրինականություն, ֆոնոտակտիկա

АСМИК ОГАНЕСЯН – Просодические особенности устной речи в армянском языке. – Некоторые просодические выражения, встречающиеся в армянской устной речи, обычно рассматриваются как неприемлемые в нормированной речи (*ira - ir* ‘eĕ/ego’, *incha? - inch?* ‘что?’, *mezi - mez* ‘нам/нас’) или как необычные / необъяснимые формы в детской речи (“*Harik senak mat tse*”(Тигран 1,2 շ.) - “*Hairiki seniak tjem matel*”- ‘Я не вошёл в папин кабинет’). К сожалению, естественная, непринуждённая повседневная речь не была предметом серьёзного анализа в лингвистических исследованиях армянских учёных. Однако, в отличие от нормированной и в известной мере искусственной литературной речи, аутентичные устные выражения могут содержать ключевую информацию о просодических, ритмических структурах языка и вообще о языке. В статье рассматриваются случаи, когда односложные лексические единицы на фонетическом уровне изменяются, приобретая свойственную армянской метрической структуре форму двусложной бинарной (ямбической) стопы: (C)VC→(C)V.C□’– *mez* → *me.zi* (нам/нас), *ir*→*i.ra* (eĕ/ego).

Ключевые слова: метрическая морфология, словообразование, ритмические модели, ямбическая стопа, усвоение языка, универсальные/специфические законы, силлабическая структура, сонорность, легальность, фонотактика

HASMIK HOVHANNISYAN – *Prosodic Features of Spoken Utterances in Armenian.* – Certain metrical patterns attested in native Armenian spoken utterances are usually labelled as unacceptable in adult standardized speech (*ira* cf. *ir* ‘his/her’, *incha?* cf. *inch?* ‘what?’, *mezi* cf. *mez* ‘us’, etc.) or strange/unaccountable in child language (“*Harik senak mət tse*” (Tigran 1.2) cf. “*Hairiki seniak tsem mətəl*”-‘I haven’t entered daddy’s study’). Unfortunately, authentic spoken utterances have not been seriously addressed in Armenian linguistic studies, though as compared to the so-called ‘literary’ (standardized and to some extent artificial) speech, naturally spoken utterances often reveal crucial information about the structure of a language or language in general. The present analysis accounts for certain monosyllabic structures surfacing consistently as bisyllabic (C)V.C□’ by adding an obligatory nucleus constituent to the final onset - *mez*→*me.zi* ‘us’, *ir*→*i.ra* ‘his/her’. This reality suggests that the occurrence of augmented units in surface representations is directly dependent on certain phonological processes, those that secure Foot Binarity in prosodic structures to satisfy UG or/and language specific well-formedness conditions for metrical representations.

Key words: *prosodic morphology, derivation, rhythmic patterns, iambic foot, language acquisition, universal/language-specific rules, syllable structure, sonority, legality, phonotactics*